

MONOK ISTVÁN

AZ EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK KÖNYVTÁRTÖRTÉNETI HASZNOSÍTÁSA

(Kutatástörténeti áttekintés)

A magyarországi művelődéstörténet forrásainak feltárásának, nyilvántartásának és kiadásának munkálatai a feldolgozások viszonylagos nagy számához képest elmaradást mutatnak. Napjaink historikusainak egyszerre kellene elvégezniük az alap kutatásokat (tehát a levéltári- és a kéziratári dokumentumok felkutatását), és a feltárt forrásoknak a nemzetközi szakirodalom modern kérdésfeltevései szerinti értékelését. A canonica visitatio kapcsán keletkezett dokumentumok kutatása nagy múltra tekint vissza az európai kutatásokban, forrástipológiai elhelyezése kritikai szinten is megtörtént¹, Jörg Oberste könyve pedig már a modern társadalmi kommunikáció-történeti kutatásokba is bevonta az ehhez nagyon közel álló forrástípust, a rendi vizitációs dokumentumokat².

A magyarországi történeti kutatásokban annak ellenére, hogy egyházi értékelése korán megtörtént³, elszótan megjelent egy-egy egyházkerület egyházlátogatási jegyzőkönyve⁴, Vanyó Tihamér külön kiemelte jelentőségét⁵, és még a könyvtártörténeti

- 1 COULET, Noel: Les visites pastorales. Turnhout, 1977, Brepols. (Typologie des sources du Moyen Age occidental. Fasc. 23.)
- 2 OBERSTE, Jörg: Visitation und Ordensorganisation. Formen sozialer Normierung, Kontrolle und Kommunikation bei Cisterziensern, Prämonstratensern und Cluniazensern (12 - frühes 14. Jahrhundert). Münster, 1995, Lit. (Vita regularis. Ordnungen und Deutungen religiösen Lebens im Mittelalter. Bd. 2.)
- 3 TIMON Ákos: A canonica visitatio a magyar egyházjogban. Bp., 1884.
- 4 EBENBÖCH Ferenc: Győregyházmegyei állapotok 1698-ban. Magyar Sion 1869. 499-512., 576-592., 654-676.; SIMONIDES János: A Nagy-Szécsényi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház múltja és jelene a püspöki egyházlátogatási kézikönyv alakjában. Nagy-Szécsény, 1899, Glattstein A. (reprint: Szécsény, 1994, Múzeumbarát Kör. Szécsényi Honismereti Kiskönyvtár.); KOLLÁNYI Ferenc: Visitatio capituli Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis anno 1397. Történelmi Tár 1901. 71-106., 239-272.; ZOVÁNYI Jenő: Miskolci Csulyak István zempléni esperes egyházlátogatási jegyzőkönyvei. Történelmi Tár 1906. 184-211., 406-438.; BUCKO, Vojtech: Reformatio in archidioecesi Strigoniensi ad a. 1564. Bratislava, 1939.; MERÉNYI Ferenc: Domsics Mátyás egyházlátogatása Baranyában. Pécs, 1939.; MESZLÉNYI Antal: Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök egyházlátogatása 1845-1846-ban. Veszprém, 1941.; PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye legrégebb egyházlátogatásai 1554-1760. Veszprém, 1947. (A Veszprémi Egyházmegye múltjából. 10.) (a továbbiakban: PFEIFFER 1947.)
- 5 VANYÓ Tihamér: A plébániatörténetírás módszertana. Pannonhalma, 1941.

kutatásokban is hasznosították ezt a forrástípust⁶, az 1948 utáni időszakban – mint alapvetően egyháztörténeti dokumentumot – mellőzték rendszeres használatukat. Folyamatos kutatásuk azonban soha sem szakadt meg. Holl Béla az 1950-es években dolgozta fel a Váci Egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyveit, igaz nyomtatásban erről csak 1982-ben értesülhettünk⁷, anyaggyűjtése pedig csak ez évben lát majd napvilágot⁸. A Győr Egyházmegyei dokumentumok szerencsés helyzetben voltak, hiszen Ausztriában, Kismartonban (Eisenstadt) sorra megjelentek azoknak a falvaknak a látogatási jegyzőkönyvei, amelyek a mai Burgenland területére esnek⁹. A magyarországi levéltárakban ezzel párhuzamosan már a hatvanas évek végén elkezdődött a canonica visitatio dokumentációjának rendszerezése, központi nyilvántartása. Egyes vizitációk jegyzőkönyvei múzeumi évkönyvekben¹⁰, vagy külföldön¹¹ továbbra is megjelentek, de majd csak a hetvenes évek végétől kerültek ezek a források aktívabban hasznosításra a művelődéstörténet számos területén¹².

-
- 6 Lásd például: HERMANN Egyed-ÉBERHARDT Béla: A veszprémi egyházmegye könyvkultúrája és könyvállománya a XIX. század elején. Veszprém, 1942. (A Veszprémi Egyházmegye múltjából. 1.) (a továbbiakban: HERMANN-ÉBERHARDT 1942.)
- 7 HOLL Béla: Lo sviluppo del pensiero teologico alla luce del patrimonio librario del clero cattolico ungherese del primo periodo dell'Illuminismo. In: Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo. rapporti Italo-Ungheresi dalla presa di Buda alla Rivoluzione Francese. A cura di Béla Köpeczy, Péter Sárközy. Bp., 1982. 211–224. Magyarul megjelenik: HOLL Béla: Laus Librorum. Válogatott tanulmányok. Válogatta és szerk. Monok István, Zvara Edina. Szeged, 1998. (METEM könyvek) (a továbbiakban: HOLL 1998.)
- 8 ZVARA Edina sajtó alá rendezésében: HOLL 1998.
- 9 HÁZI Jenő: Die kanonische Visitation des Stefan Kazó Archidiakon von Eisenburg/Vasvár in Burgenland – Teil des Komitats Eisenburg in den Jahren 1697–1698. Eisenstadt, 1958. (Burgenländische Forschungen Bd. 37.); HÁZI Jenő: Die kanonische Visitation des Peter Tormásy Archidiakon von Eisenburg aus dem Jahre 1674. Eisenstadt, 1961. (Burgenländische Forschungen Bd. 46.); BUZÁS, Josef: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert. I–IV. Teil. Eisenstadt, 1966, 1967, 1968, 1969. (Burgenländische Forschungen. Heft 52, 53, 54, 55.); BUZÁS, Josef: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jahre 1713. Eisenstadt, 1981 (Burgenländische Forschungen. Heft 69.); BUZÁS, Josef: Kanonische Visitationen 1757 Südburgenland. Eisenstadt, 1982. (Burgenländische Forschungen. Heft 71.)
- 10 VARGA Imre: A győri székesegyház, főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1698-ból. Arrabona, 1971. 177–221.; VARGA Imre: A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1696–97-ből. Arrabona, 1972. 283–315.; LÓRINC Imre: A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyve 1659-ből. Arrabona, 1974. 233–241.; HORVÁTH József: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök egyházlátogatási jegyzőkönyve Somogyvárról és leányegyházairól. Somogyi Múzeumok Közleményei 1975. 235–248.
- 11 ZACH, Krista: Die Visitation des Bischofs von Belgrad Miran Ibrsimovic in Türkisch-Ungarn 1649. Ungarn-Jahrbuch. Bd. VIII. München, 1977. 1–33.
- 12 VARGA Imre: A canonica visitatio. Vigilia, 1977. 104–108.; VARGA Imre: A canonica visitatio értelmező szótára. Vigilia, 1978. 200–204., 270–273.; TIMÁR Péter: A középkori templomok kutatásának jelenlegi helyzete. In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében. 1979. Szerk.: Trogmayer Ottó. Szeged, 1979. 17–25.; TIMÁR Péter: A canonica visitatio. In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében. 1984. Szerk.: Trogmayer Ottó. Szeged, 1984. 62–78.; BEKE Margit Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei kiadásához írt bevezetőjének előszavában számos példát idéz a canonica visitatio dokumentumainak hasznosításához (lásd a 16. jegyzetünket). KANYAR József: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, mint népiskolátörténeti források a Dél-Dunántúl egyházmegyéiben a reformkorban (1810–1848). Somogy Múltjából, Tom. 16. 1985. 233–284. Legújabbán: SILL Ferenc: Batthyány vizitáció Kőszegen, 1756. Vasi honismereti és helytörténeti közlemények. 1996/4. 35–42., 1997/1. 28–34., 1997/2. 37–43.; Sill Ferenc: Szily püspök kánoni vizitációja Kőszegen 1780. Vasi honismereti és helytörténeti

A tényleges fordulat az elmúlt évtizedben következett be, amikor is újrászerveződtek az egyháztörténet kutatásának fórumai. Az 1991-es esztergomi egyháztörténeti konferencián külön szekció foglalkozott az egyháztörténeti forrásokkal, illetve kutatásmódszertannal, és ezen belül az egyházlátogatási jegyzőkönyvek forrásértékével¹³. Ezzel párhuzamosan az Új Magyar Központi Levéltár Módszertani Osztályán elkészült az a kiadvány, amely a jegyzőkönyvek számbavételének modern formáját is bemutatta, illetve segédanyagokat közölt a feldolgozáshoz¹⁴. Szántó Konrád sorozatszerkesztésében 1994-ben indult meg az egyházlátogatási jegyzőkönyvek nyilvántartásának publikálása, egyházmegyénkénti füzetekkel. A sorozat kiadása – ori István bekapcsolódásával vett lendületet 1997-től¹⁵. A bibliográfiai számbavétellel párhuzamosan elkezdődött a jegyzőkönyvek teljes terjedelmű közlése is¹⁶.

A canonica visitatio során több kérdés is a könyvekre vonatkozott. A *templom* felszerelésének számbavételekor ellenőrizték, hogy vannak-e szerkönyvek, illetve a Tridenti Zsinat után azt, hogy megvannak-e az előírt kötetek. A feljegyzés e könyvekkel kapcsolatosan általában röviden felsorolja a meglévő szertartáskönyvek fajtáit, vagy csak egyszerűen megjegyzi, hogy az előírt és megkívánt könyvek megvannak. A plébánia, vagy parókia javainak ellenőrzése során is kitértek a könyvekre, s nem ritkán felsorolja a jegyzőkönyv az ott található könyveket. Gyakran csak a könyvek számát mondja meg, de szép számmal maradt fenn jegyzékszerű összeírás is ezekben a forrásokban. Az írásbeliség fejlettségi szintjét jelzi, hogy az egyházlátogatás során ellenőrizték a születési, a házassági és a halotti anyakönyvek meglétét, illetve használatát is. A művelődéstörténet hallatlanul fontos dokumentuma a plébános, illetve a lelkész felkészültségét jellemző része a vizitációs jegyzőkönyveknek. Szerencsés esetekben megismerjük iskoláit, nyelvismeretét, azt, hogy ő tanít-e, vagy van külön tanító is, és néha a canonica

közlemények. 1997/3. 58–63., 1997/4. 54–61., 1998/1. 58–65., 1998/2. 45–53.; GHITTA, Ovidiu: La visite pastorale de l'évêque Manuel Olsavszky dans les comitats de Satu Mare et de Maramures (1751). In: Church and Society in Central and Eastern Europe. Ed. by Maria Craciun, Ovidiu Ghitta. Cluj-Napoca, 1998, European Studies Foundation Publishing House. 238–253. DIENES Dénes: Tanulmányok a Tiszáninneni Református Egyházkerület történetéből, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium tudományos gyűjteménye, 1998, 141. old.

- 13 Egyházak a változó világban. Szerk. Bárdos István, Beke Margit. Esztergom 1991. – e kötetben: TAKÁCS Béla: Canonica visitatiók a magyar református egyházban (399–402.); VETŐ Béla: Az evangélikus canonica visitatiók (403–406.); 1994-ben megjelent Simonides János munkája reprint kiadásban – lásd a 4. jegyzetet. STARKNÉ Koltai Margit–ifj. KÁPOSZTA Lajos: Házi olvasmányok a Soltvadkerti evangélikusság történetéből. I–II. kötet, Soltvadkert, 1997, Evangélikus Egyház., 41–55, 60–81 és 148–164.
- 14 VARGA Imre–KISS Mária–KÖVY Zsolt: Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához. Szerk.: DÓKA Klára. Bp., 1991, Magyar Országol Levéltár (2. kiadás: 1993)
- 15 Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa. 1. DÓKA Klára: Kalocsai főegyházmege. Bp., 1994 (2. kiadás: 1998); 2. PATKÓNÉ KÉRINGER Mária: Váci egyházmegye. Bp., 1997; 3. DÓKA Klára: Székesfehérvári egyházmegye. Bp., 1997; 4. DÓKA Klára: Veszprémi egyházmegye. Bp., 1997; 5. DÓKA Klára: Egri főegyházmege. Bp., 1998.
- 16 TOMISA Ilona: Visitatio canonica. Az Esztergomi Főegyházmege Barsi Főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647–1674. Bp., 1992, MTA Néprajzi Kutatóintézete; BEKE Margit: Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616–1637). Bp., 1994, Márton Áron Kiadó. (Strigonium Antiquum. 3.); TOMISA Ilona: Visitatio canonica. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Batthyány József esztergomi érsek idejéből 1776–1779. Bp., 1997, MTA Néprajzi Kutatóintézete.; KOVÁCS Béla: Eszterházy Károly egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Heves és Külső-Szolnok vármegye 1766–1767. Eger, 1997. (Az egri egyházmegye történetének forrásai. 1.)

visitatio során összeírják a magánkönyvtárát is. Ezek a könyvek azután, ha a lelki szolgálatot teljesítő személy éppen azon az állomáshelyén hal meg, a plébániai, illetve parókiális könyvtárát gyarapítják.

Az alsópapság olvasmányműveltségének megismeréséhez tehát a legkiválóbb forrás az egyházlátogatási jegyzőkönyv. Az eddigiekben idézett forrásközlemények a könyvtár- és olvasmánytörténetnek is jól használható forrásai¹⁷. Azon alaputatás során, amely a Kárpát-medence olvasmánytörténetének 1526 és 1750 közötti dokumentációját igyekszünk összeállítani, számba vettük a canonica visitatiók során keletkezett jegyzékszerű (5 vagy annál több könyv említése) forrásokat is¹⁸. A plébánosok, lelkészek bibliotékáinak jegyzékeit a magánkönyvtárakra vonatkozó dokumentum kötetekben adtuk és adjuk közre¹⁹, a plébániai és parókiai gyűjteményekről – függetlenül attól, hogy már kiadott jegyzőkönyvből származik a jegyzék, vagy most közöljük először – külön kötetben számolunk be²⁰.

A magyarországi művelődéstörténeti összefoglalások, de ugyanígy az egyháztörténeti, de még a könyvtártörténeti kézikönyvek is az alsópapság műveltségéről, olvasmányairól nem egy-két mondattal emlékeznek meg, leginkább csak azon protestáns lelkészekről tudhatunk többet, akiknek egyházi írói, vagy éppen szépirodalmi munkásságát is ismerjük (ők is általában nagyon hamar kikerülnek az alsópapság rétegéből). Az olvasmánytörténeti szakirodalomban komoly forrástanulmányt három területről ismerünk: Hermann Egyed és Éberhardt Béla úttörő kezdeményezése²¹, a Veszprémi Egyházmegye papságának olvasmányai elemzése csak negyven év elmúltával talált követőre. Holl Béla, akinek anyaggyűjtését csak ez évben adjuk közre²², egy velencei konferencián elemezte a Váci Egyházmegye papságának teológiai műveltségét²³. A mai Heves megye területén a XVIII. század közepén volt könyvtárakat pedig Kovács Béla mutatta be a források egyidejű kiadásával²⁴.

Az Egyháztörténeti Vázlatok jelen kötetében a mezőkövesdi plébániai könyvtár katalógusának közlése, és a Csanádi Egyházmegye XIX. század eleji plébániai könyvtárainak bemutatása tehát az eddigiekben vázlatosan bemutatott munkát folytatja.

17 A hatalmas nemzetközi szakirodalomból itt egy, módszertanilag számunkra leginkább figyelemre méltót emelünk ki: VOGLER, Bernard: *Vie religieuse en Pays Rhenan dans la seconde moitié du XVIe siècle. 1556-1619.* Tomes I-II. Lille, 1974.

18 Könyvtártörténeti Füzetek I-VIII. kötet. (Szerk.: Monok István). Szeged, 1981-1998 (adatbázisuk: <http://www.bibl.u-szeged.hu/eruditio>) - a plébániai könyvtárakat elsősorban a VI-VIII. kötetekben írjuk le.

19 Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez (Szerk.: Keserű Bálint) sorozat 11-18. kötetei.

20 Intézményi könyvtárak Magyarországon I. kötet. Sajtó alá rend.: ZVARA Edina. Szeged, 1999. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 19/1.) (előkészületben)

21 HERMANN-ÉBERHARDT 1942.

22 ZVARA Edina sajtó alá rendezésében: HOLL 1998.

23 Lásd a 7. jegyzetünket.

24 KOVÁCS Béla: Plébániai könyvtárak Heves megyében 1767-1769. In: *Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár. 1793-1993. Emlékkönyv.* Szerk.: Antalóczi Lajos. Eger, 1993, Főegyházmegyei Könyvtár. 93-157.

ISTVÁN MONOK

HOW CAN THE RECORDS OF CANONICAL VISITATIONS BE USED FOR THE PURPOSES OF STUDYING LIBRARY HISTORY

As an introduction to two source editions published in the present volume, the author gives a brief outline of the study of the institution of canonical visitation in Hungary. His present contribution is basically a bibliographical summary of the most important literature of the subject. Those interested in this subject can find bibliographic references to all of the hitherto published documents of canonical visitations. As to the possible use of the records of canonical visitations as cultural historical documents, the author has laid particular emphasis on their importance for library history and the history of reading.

The exploration, recording and publishing of the sources of Hungarian cultural history are not going on at the pace they should progress, despite the fact that the number of hitherto published works is relatively large. A change took place in the past decade, with the reorganization of the platforms for researching Church history. At the Conference of Church History held in Esztergom in 1991, a separate section was set up to deal with the sources of Church history, research methodology and, as part of this topic, the documentary value of the records of canonical visitations. At the same time a work about what the modern form of the bibliographical control of the records should be like and containing auxiliary material, as well, to help the processing of documents was published by the Methodological Department of the Hungarian National Archives. The records of canonical visitations, accompanied by booklets for each diocese, began to be published in 1994. The publication of the series gathered momentum, when István Zombori joined the editorial staff in 1997. The bibliographical control of the material runs parallel with the publication of the records in unabridged form.

The library catalogue of the parish of Mezőkövesd and the essay presenting the early nineteenth-century parish libraries in the Diocese of Csanád, published in the present volume of *Studies in Church History*, continue and enrich the above outlined research work.